سێ سەدە ئەدەبییاتی کوردی

چاو خشاندنێکی مێژوویی، هەڵسەنگێنەر بە سەر ئەدەبیاتی کوردی لە (سەدەکانی ١٧ تا ١٩ ی میلادی) دا. نووسەر مارگارێتا رودنکو. وەرگێرانی بۆ سەر زمانی فارسی : کامڕان ئەمین ئاوە

لە سایتی (اخبار روز) وەرگیراوە.

پێشەکیی وەرگێڕی فارسی:

لە مەودای ساڵەکانی ١٩٨٣ تا ١٩٩٤ کۆکراوەیەکی کامیل لە ژێر تیتری مێژووی ئەبییاتی جیهان لە لایەن ئەنستیتوی ئەدەبییاتی جیهانی (آ،م،گورکی) سەر بە ئاکادێمی عولومی ئیتیحادی جەماهیری شوورەویی سوسیالیستی ئامادە کرا و لە ٩ جڵددا لە لایەن ئینتیشاڕاتی (عیلم) لە موسکۆ بڵاو بۆوە. لە جڵدەکانی چوارەم تا حەوتەمی ئەو بەرهەمە ، هێندێک نووسراوەی خانمی مارگارێتا باریسوونا رودنکۆ لە بارەی مێژووی ئەدەبییاتی کوردستان لە سەدەکانی حەفدەهەم تا نوزدەهەم چاپ کرابوو.

وەرگێڕدراوی فارسیی ئەو نووسراوانە ئێستا لە قالبی کۆبەندێکی جیاواز و کامڵ لە بەردەستی ئەویندارانی مێژوو و ئەدەبیياتی کورد دادەندرێ.

مارگارێتا باریسونا رودنکۆ (٩ی ئوکتوبری ١٩٢٦ تفلیس/ ٢٥ ژووئیيەی ١٩٧٦ لێنینگراد) دوکتوڕای عولوومی زمانناسی، رۆژاواناسی، کوردناسی و ئەدیب و مەردمناسی هەڵکەوتووی رووس بوو کە وەک بناغە دانەری لێکۆڵینەوەی ئەدەبی لە عیلمی کوردناسیدا بە حیساب دێ. ناوبراو سەرنجی تایبەتی بۆ لێکۆڵینەوەی ئەدەبیياتی سەدەکانی نێوەڕاستی کورد تەرخان کردووە. رۆدنکۆ ساڵی ١٩٥٧ بۆ هەوەڵین جار لە مێژووی خاوەرناسیی رووسیەدا پێڕستێکی کامڵی لەو نوسخە خەتییە کوردیانەی کتێبخانەی لێنینگڕادی بڵاو کردەوە و ساڵی ١٩٦١ شەرحێکی لە سەر ئەو نوسخە خەتییانەی کتێبخانەی لێنینگراد نووسی. ئەو پێڕستە و ئەو شەرحە هەوەڵین بەرهەمەکانی رووداوێکی گرینگ لە مێژووی لێکۆڵینەوەکانی

فەرهەنگیی نەتەوەی کورد دابوو. نێوبانگی گەورەشی بۆ ئەو نووسەرە رێزدارە دەستەبەر کرد. دانیشمەندی ناسراوی کورد ، بەدرخان لە نامەیەکدا لە پاریسەوە ستایشێکی زۆری ئەو نووسراوانەی مارگارێتا بوریسوونای کرد و بە سەرچاوەیەکی گرینگی لێکۆڵینەوەی ئەدەبییاتی دەوڵەمەندی کوردیی داناو نووسی:

ئەو بەرهەمە دەرگایەکی بە رووی ئەو گەنجینەیەدا کردەوە کە لە کتێبخانەی لێنینگراددا پارێزراون. هەروەها لە مێژووی کوردناسیی جیهانیدا ئەو هەوەڵین کەس بوو کە بەرهەمی هێندێک لە شاعیرانی کوردی سەدەکانی ناوەڕاستی لە زمانی کوردییەوە وەرگێڕا سەر زمانی رووسی و هەڵسەنگاندن و لێکۆڵینەوەی عیلمیی بۆ کردن. لەوانە، شێخی سەنعان لە فەقێ تەیران(سەدەی ١٤ی میلادی) مەم و زین لە ئەحمەدی خانی(سەدەی ١٧ی میلادی) لەیلی و مەجنوون لە حارس بدلیسی (سەدەی ١٨ی میلادی)

یوسف و زولەیخا لە سەلیم سلێمان(سەدەی ١٧ی میلادی). ناوبراو پشکێکی گەورەی لە لێکۆڵینەوەی فەرهەنگ و مەردمناسیی کوردەکاندا هەبوو ، بۆ وێنە هەوەڵین نوسخەی خەتیی ئاداب و رسوومی کوردان ، نووسینی مەلا مەحموودی بایەزیدی مێژووزان و مەردمناسی کوردیی بڵاو کردەوە . کۆبەندێک لە ئەفسانەکانی عامیانەی کوردی، نووسراوە سەبارەت بە شیعریی ئایینی کوردەکان و کۆیەک لە وتار و نووسراوە لە بابەت فولکلوری کورد، ژیانی رۆژانە و باوەڕ و سوننەتەکانی کورد، بەشێکی دیکە لە کارە بە نرخەکانی رودنکۆن.

لە ئارشیوی رودنکۆدا کە لە دامەزراوەی رۆژهەڵاتناسیی سەر بە ئاکادێمی زانستی رووسیە لە سن پترزبورگ پارێزراون جێگایەکی تایبەت بۆ بەرهەمەکانی ئەو سەبارەت بە ئەدەبیاتیی کوردیی سەدەکانی ناوەڕاست لە بەرچاو گیراوە کە لە ئاوریلی ساڵی ١٩٧٠ لە دانیشکەدەی رۆژهەڵاتناسیی دانشگای ئیرەوان نیشاندران.

لەوانە کۆیەک لە وتارەکان ، مێژووی ئەدەبیاتیی کلاسیکی کوردی ، بەشێک لە بەرهەمەکانی عەلی حەریری (سەدەی ١١ی میلادی)، شامرادخان بایەزیدی، حارس بدلیسی،خرانە روو. ئاخرین وتاری ئەو، باسی مەجلیسی ئەدەبیی حاکمەکانی هەورامانە کە بە زاراوەی گۆرانی سەدەکانی حەفدەهەم و هەژدەهەمی میلادی نووسراون. ئەو وتارانە نزیک بە ٢٥٠ لاپەڕی دست نووسن.

مارگارێتابووریسوونا رودنکو لە کۆڕەکانی رۆژهەڵاتناسیی نێوخۆیی و دەرەودا نێوێکی ناسراوە . ئەو بە لێهاتوویيەکی درەوشاوە، کارکردنێکی بێ ماندووبوون ، سروشتێکی پڕ لە هەست، توانایی بێسنوور لە پێناو تێکۆشاندا و وەفاداری بێ ئەندازە بە عیلم و زانست لە ماوەی تەمەنی کورتیدا ئەوەندەی بەرهەم هەیە کە بە زەحمەت پیاو باوەردەکا ئەو هەمووە کاری تەنیا یەک ئینسانە.لە دەیەی ٦٠دا لە یەکێک لە کۆبوونەوەکانی نووسەرانی کورد لە ئەرمەنستان کاتێک باسی لە

چاپدانی بەرهەمەکانی رودنکو بە زمانی کوردی لە ئێرەوان هاتەگۆڕێ یەک لە نووسەران گوتی : رۆژێک دێ کە نەتەوەی کورد یادبوودێکی بە نرخ بۆ ئەو خانمە سازکا. بێشک مارگاریێتا بە خولّقاندنی بەرهەمی بە نرخ باشترین یادبوودی لە پاش خۆی بە جێهێشتووە. ناوبراو رۆڵێکی زۆر دیاری لە ناساندنی فەرهەنگ و ئەدەبی کوردستان بە میللەتەکانی ئیتیحادی جەماهیری شووڕەوی و باقی نەتەوەکانی دیکەی دنیا هەبووە و لێکۆڵینەوەکانی تا ئەورۆ لە سەرچاوەکانی موعتەبەر و جێگای باوەڕی موتالەعاتی کوردناسییە.

ئەدەبییاتی کوردیی سەدەی حەفدەهوم

ئەدەبییاتی کوردی، لە چاو ئەدەبییاتی رۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا کەمتر لێکۆڵینەوە و هەڵسەنگاندنی بۆ کراوە. هەتا نیوەی سەدەی ١٩ی میلادی کوردەکان وەک نەتەوەیەکی بێ فەرهەنگ و خەتی نەتەوەیی سەربەخۆ ئەژمار دەکران هەرچەند بەرهەمی ئەدەبیی کوردیی وا هەیە پێشینەی هەزارساڵەیان

هەیە. وادەردەکەوێ لە دەستپێکی سەدەی یازدەی میلادی شاعیری کورد عەلی حەریری هێندێک بەرهەمی خوڵقاندووە . لە نێوان پەیڕەوانی ئەودا بەناوبانگترین حەیران بێژی نێو خەڵک فەقێ تەیران(سەدەی چاردەهەمی میلادی) و شاعیری غەزەلبێژ مەلای جزیری و مەلای باتێ(سەدەی پازدەهەم) و ئەحمەدی خانی نووسەری مەم و زین(سەدەی حەفدەهەم) دەبیندرێ.

تا هەوەڵەکانی سەدەی شازدەهەم سەرزەمینی کوردستان مەیدانی شەڕەکانی نێوان ئێرانی سەفەوی و تورکیەی عوسمانی بوو. لە ئاکامدا کوردستان لە نێوان ئێران و تورکیەدا دابەشکرا. بەو حاڵەش نە شەڕە خوێناوییەکان و نە سیاسەتی سەرکوتی کەمینە نەتەوایەتییەکانی وڵاتی عوسمانی نەیتوانی ئەمارەتە میرنشینەکانی کورد کە حەیاتی سەربەخۆی خۆیان درێژە پێدەدا شکست بدا. کوردەکان لە خەباتێکی تاقەت پڕووکێن دا توانیان سەرربەخۆیی و فەرهەنگی خۆیان بپارێزن.

میر نشینەکانی حەکاری، جزیرە، بدلیس و ئەردەڵان ناوەندی عومدەی ئەدەبییات و فەرهەنگی کوردستان لە سەدەکانی نێوەڕاست دابوون و بەشی عومدەی شیعری کوردی بە زاراوەی کرمانجی لەو سەردەمەدا خوڵقێندران. لە نێو شاعیرانی کوردستانی سەدەکانی نێوەڕاستدا سەلیم سلێمان (ئاخری سەدەی شازدەهەم تا سەرەتای سەدەی حەفدەهەم) کە شاعیری دەرباری یەک لە حاکمانی ئەمیرنشینی خیزان بوو جێ و ڕێیەکی تایبەتی هەیە. مەنزوومەی یوسف و زولەیخای سەلیم سەلێمان وا وێدەچێ هەوەڵین بەرهەمی شیعری کوردیی سەدەکانی نێوەڕاست لە قالبی مەسنەوی دابێ. ئەو مەنزوومەیە شامیلی ١٧٠٢ بەیتە و لە یەک لە بەحرەکانی (حەزەج) دا کوتراوە و بۆ هەوەڵین جار لە شیعری کوردیدا خۆی نیشانداوە. بنەمای ئەو شیعرە لە سەر ریوایەتی تەوڕات و قورعان سەبارەت بە یوسفی جوان چاک و و زولەیخا ، هاوسەری بوتیفارە کە ئیلهام بەخشی زۆر لە شاعیرانی ڕۆژهەڵاتی نێوەڕاست ،قەفقاز، هیند و ئاسیای

نێوەڕاستە. بە پێچەوانەی نێوئاخنی شیعری زۆربەی شاعیرانی دیکە کە عیشقی یوسف و زولەیخا زۆر گەورە دەکەنەوە، سەلیم سلێمان زیاتر سەرنجی داوەتە ئەو ناڕەحەتی و مەینەتە کە یەعقووب بابی یوسف دەیچێژێ چونکە لە مێژە لە کوڕە جگەرگۆشەکەی دوورە. لەوانەیە نوسخەیەکی فولکلوری کوردیی ئەو داستانە کە یەعقوب یەک لە سیماکانییەتی لە سەر شاعیر باندۆڕی بووبێ . ئیدەی ئەسڵیی شیعر قودرەتی بێ سنووری عیشق و رەنجە. پێوەندی شیعر دەگەڵ خوڵقاندنی شفاهی لە قالبی چەندین ئاهەنگی فولکلوریک وەک فرمێسکەکانی یەعقووب وزولەیخا و ناخۆشی دیتنی گورکەکان کە یەعقووب سەبارەت بە چارەنووسی کوڕەکەی پرسیاریان لێدەکا و شتی دیکەی لەو بابەتگەلە بە روونی دەردەکەوێ. تایبەتمەندی زمان و سەبکی هونەری سەلیم سلێمان خۆ دوور گرتن لە قالبی سوننەتیی شیعر کوتنە بە تایبەت لەو کاتانەدا کە وەسفی قارەمانەکان دەکا. شاعیر بیجگە لە دیمەنی تراژیکی رووداوەکان کە پڕن لە

ماجەڕای پڕ لە کێشە لە خوڵقاندنی دیمەنی چکۆڵە و رووداوەکانی رۆژانەشدا مهارەتی نیشانداوە.

هەر لەوکاتەدا لە لە لایەکی دیکەی کوردستان لە ناوچەی هەورامان لە دەرباری حاکمانی ئەمیر نشینی ئەردەڵان ناوەندی ئەدەبی شکڵی گرت کە رێکخەری ئەو شاعیرانە بوو کە بە زاراوەی گۆرانی شیعریان دەکوت . عەلاقە بە شێعری تەوسیفی سروشت لە تایبەتمەندییەکانی هەموو شاعیرانی هەورامی بوو. بابەتی حەزلێکراوی ئەو شیعرانە وەسفی سروشتی پایز کە لە حاڵی مەرگ دایە و لە پاش بەستێنی ئەو وەسفەدا غەم و پەژارە و هەستی شاعیر خۆی دەردەخا. نموونەیەکی دیکە لە شیعری دەرباریی هەورامی غەزەلێکی عاشقانەی تێکەڵ بە عیرفانە راست وەک لە شیعری عارفانەی مەشریق زەمین دا باوە . وێنەکان لێرە دوولایەنە تەفسیر دەکرێن. مەعشووق هێمای خودایە . ستایشگەری جوانییەکانی ئەو هەمان عارفی موشتاقی ویسالی ئیلاهییە. دیدار لەگەڵ مەعشووق بە مانای یەکگرتن

لەگەڵ خوداوەند تەعبیر دەکرێ. ئەو جۆرە شیعرە لە ژێر باندۆری قووڵی ئەندێشەکانی فیرقەی ئەهلی حەقدا شکڵی گرتووە. ئەو فرقەیەی کە پێشتر شاعیرانی هەورامان پەیرەوییان لێدەکرد. لە شیعری حەماسی بە زاراوەی گۆرانی رەوتی داستانە ئەفسانەییەکانی پاڵەوانەکانی وەک روستەم هەروەها داستانە عاشقانەکانی وەک فەرهاد و شیرن و بەهرام و گولندام و...خۆ نیشاندەدا. تایبەتمەندیی بەرچاوی شیعری هەورامی ئەوەیە کە هەرچەند ناوەرۆکی شیعرەکان عارفانە و بەرزە بەڵام بە زمانێکی سادە و روون بەیان کراوە و وەک شیعری سۆفیانەی هەوەڵینی ئێرانی رووی لە توێژەکانی دەست کورتی کۆمەڵگایە.

لە هەمان ناوچەی کوردستانی ئێران لە دەورووبەری دەریاچەی ورمێ ، لە سەدەی حەوتەمدا بابەتێکی زۆر لە ستڕانی مێژوویی شکڵی گرت کە سەبارەت بە راپەڕینی هۆزەکانی برادۆست و موکری لە زەمانی شاعەباسی سەفەویدا بوو. ئەو ستڕانانە باس

لەوەدەکەن کە چۆن رێبەری راپەریوەکان ، ئەمیرخان ناسراو بە خانی لەپ زێڕین قەڵای قایمی دمدمی دروست کرد و عەودالٚ خان سەرۆکی عێلی موکری دەگەڵی کەوت و کاتێک شا عەباس خوازیاری تەسلیم کردنی قەڵاکە بوو سەرداره کوردەکان سەرپێچییان کرد و شاعەباس بە لەشکری قورس و گرانەوە گەمارۆی کوردەکانی دا . کوردە داکۆکیکارەکان بەربەرەکانییان کرد و تا دووسالٚ هێزی ئێرانی نەیانتوانی دەست بە سەر قەڵاکەدا بگرن و لەو ماوەیەدا ئازووقە و ئاوی قەڵاکە کورتی هێنا و کچان و ژنانی بەشدار لە شەڕدا بۆوەی نەکەونە دەست دوژمن لە دیواری قەڵاکەوە خۆیان بەرداوە. گەمارۆدەران تەنیا کاتێک توانیان بچنە نێو قەڵاکەوە کە ئیدی کەسی زیندووی تێدا نەمابوو. تا ئەو دوواییانە وادەزاندرا کە ئەوە تەنیا داستانێکی فولکلۆریکە و هیچ بابەتێکی نووسراو سەبارەت بەوە وجوودی نییە ئەمما لەو ئاخرانەدا مەنزوومەیەک بە نێوی قەڵای دمدم کەشف کرا کە باسی ئەو رووداوەیە و بە گوێرەی زمان و قالبی

شیعری دەبێ ئی سەدەی حەوتەمی کۆچی بێ کە بە زاراوەی کرمانجی و لە وەزنی حەوت هەجایی دا کوتراوە و ئەوە وەزنێکی ناسراوی گەلیی کوردییە. ئەو مەنزوومەیە ٦٧ روباعییە کە ستایشی ئازایەتی شەڕوانەکان دەکا و ئەوان بە لایقی سەعادەتی بەهەشت دەزانێ و شەڕی کوردو قزلباش لە دەستپێکەوە دێنێتە بەرباس بە بێ ئەوەی ئیغراق و ئوستوورەی تێکەڵ بکا. حەولیداوە شتەکان بە راستی و ورد باس بکا. داستانێکی هەست بزوێنە و باندۆڕی لە سەر بیسەر هەیە. لەو مەنزوومەیەدا و لەو ترازێدییە عەزیمەدا سیمای نەجیب و مەغرووری کورد تەنانەت لە کاتی شکستیش دا دەردەکەوێ و کورد بۆ بەردەوامیی خەبات و بەرخودان بانگهێشت دەکا .